

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA
MIGRACIJOS POLITIKA IR LIETUVIŲ DIASPOROS ISTORIJA

Julius JAKUČINSKAS

**NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS VIETA PASAULYJE
A. ŠTROMO GALVOJIMUOSE**

Pranešimas

Dėstytojas: prof. habil. dr. Egidijus Aleksandravičius

Kaunas, 2011

IVADAS

Po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo išsikelti, kaip tada atrodė sunkiai įgyvendinami, tikslai integruotis į Europos Sąjungą ir NATO buvo pasiekti per kiek ilgiau nei dešimtmetį, tačiau visuotinio pasitenkinimo ir tikrumo, kad valstybė jau apsaugota nuo išorinių grėsmių, nejaučiama. Kurį laiką deklaruoti Lietuvos kaip regiono lyderės, vedančios „spalvotojų revoliucijų“ sukurtas naujas postsocialistines demokratijas į Europą, šūkiškai taip pat pritrilo, o pastarojo meto bandymai išvystyti pragmatiškus santykius su Rusija ir Lukašenkos Baltarusija, atrodo, pageidaujamų vaisių neduoda. Lietuva vis dar tebeieško savo vietos po saule, bandydama įvairias, ne visada nuoseklias prieigas, bei vis garsiau skelbiama, kad šalį ištiko idėjų krizė, kad neturime vizijos, kokios valstybės ateityje norėtume ir koks jos vaidmuo turėtų būti regione ir pasaulyje.

Galbūt Lietuvos ateities vizijos paieškos būtų sėkmingesnės, jei išdrįstume pažvelgti į savo tautiečių išėivijoje kažkada skelbtas, bet panašiu jau primirštas idėjas. Šiomet yra minimos 80 – osios iškilaus lietuvių politinio mąstytojo Aleksandro Štromo gimimo metinės. Ši sukaktis yra puiki proga dar kartą pažvelgti į šios neeilinės asmenybės intelektualinį palikimą ir įvertinti jo aktualumą šiandien.

A. Štromas mums žinomas kaip disidentas, antitotalitarinis mąstytojas, bet ko gero labiausiai kaip politologas, kuris pirmasis tarp lietuvių ir galbūt vienas iš kelių pasaulyje tikėjo, kad Sovietų Sąjunga greitai žlugs, bei turbūt vienintelis pasaulyje analizavo Sovietų Sąjungos dezintegraciją kaip jau prasidėjusį ir vykstantį procesą, o ne vien kaip tolimos perspektyvos reikalą ar atsargią politologinę hipotezę¹. Tuo pačiu, jis neapsiribojo vien tik politologinėmis socialistinio lagerio žlugimo įžvalgomis. A. Štromas, tikėdamas, kad dar būdamas gyvas sulauks Sovietų Sąjungos griūties, sukūrė naujo, postsocialistinio pasaulio tvarkos viziją.

Darbe užsibrėžiamas tikslas ištirti A. Štromo mintijimus apie nepriklausomos Lietuvos vietą pasaulyje. Šiam tikslui įgyvendinti keliami šie uždaviniai: atskleisti A. Štromo harmoningos pasaulėtvarkos modelio pagrindinius bruožus, pateikti jo galvojimus apie postsovietinę Rusiją ir Lietuvos santykius su ja, bei jo samprotavimus apie nepriklausomos Lietuvos santykius su Vakarais, kaimyninėmis šalimis ir pasauliu. Atsižvelgiant į išsikeltus uždavinius, darbas struktūriškai padalintas į tris dalis, kurių kiekviena skirta konkrečiam uždaviniui.

Realizuojant išsikeltus uždavinius, sisteminant ir analizuojant duomenis panaudotas aprašomasis - analitinis metodas.

---

¹ L. Donskis, Didžiausiam Lietuvos politiniam mąstytojui šiandien būtų sukakę 80 metų, <http://blog.delfi.lt/donskis/8592/> [žiūrėta 2011 05 18].

Šis darbas nepretenduoja į išsamią A. Štromo skelbtų idėjų analizę, nes be knygoje „Laisvės horizontai“² publikuotų darbų čia apžvelgiami tik kai kurie Lietuvių išėivijos instituto archyve saugomi, daugiausiai anglų kalba parašyti straipsniai. Analizuojami A. Štromo darbai apima laikotarpį nuo 1976 iki 1997 metų.

---

² A. Štromas, *Laisvės horizontai*, Vilnius, 2001.

NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS VIETA PASAULYJE A. ŠTROMO GALVOJIMUOSE

1. A. Štromas harmoningos pasaulėtvarkos modelis

1990 metais publikuotame straipsnyje *Ateities pasaulėtvarka, šalių apsisprendimo teisė ir suverenitetas*, A. Štromas teigė, kad darnios pasaulėtvarkos sistemos įsteigimo poreikis yra ne tik visuotinai pripažintas, bet ir daugelio šalių aktyviai palaikomas. Tačiau pagrindinė problema, pasak jo, kyla todėl, kad šalys siekė sistemos, kuri būtų pagrįsta jose jau egzistavusia tvarka, o vyriausybės nerodė noro atsisakyti bent dalies suvereniteto bet kokios supranacionalinės sistemos labui, jei jos reikalavimai skyrėsi nuo tos šalies normų ir standartų, ant kurių nacionalinė tvarka buvo pastatyta. Pavyzdžiui, opozicija Vakarų Europoje, nukreipta prieš Europos Ekonominę Bendriją (EEB), kilo, anot A. Štromo, ne tiek dėl oponentų nepalaužiamo išsipareigojimo neriboto nacionalinio suvereniteto palikimui, kiek dėl baimės, kad Bendrija neigiamai paveiks esančią ar išsivaizduojamą kurios tai valstybės vidinę tvarką³. Tačiau XX amžiuje pasaulis, anot Marshallo McLuhano, virto „globaliniu kaimu“, primygtinai reikalaujančiu nuoseklios, universaliais pagrindais pagrįstos vienovės⁴.

Pokarinę Rytų – Vakarų konfrontaciją A. Štromas manė kilus ne dėl nesuderinamų nacionalinių interesų susidūrimo, kadangi Rusija neturėjo jokių teritorinių ginčų su Vakarų valstybėmis, nebuvo išsipainiojusi į prekybos karus ar kitokias konkuruojančias ekonomines varžybas, įtakos zonos pokario susitarimais buvo paskirstytos taip, kad Rusija buvo daugiau nei visiškai patenkinta, ir Vakarai niekada rimtai tam nemetė iššūkio. Rytų – Vakarų konfrontacija, anot A. Štromo, savo esme buvo ne geopolitinė (nepaisant, kad dažnai ji taip pasireiškė), o ideologinė ir koncentravosi ties globaliai orientuotomis, tai yra su pasaulėtvarka susijusiomis, problemomis⁵. Kitaip tariant, Rytų – Vakarų konfrontacijoje pagrindiniu ginčo objektu buvo ne tai, kuri valstybė turėjo dominuoti pasaulyje, bet kokiu universaliu (komunistiniu totalitariniu ar liberaliu pliuralistiniu) pagrindu ateities pasaulėtvarka turėjo būti paremta.

1988 metais M. Gorbačiovas savo kalboje JTO Generalinėje Asamblėjoje pasiūlė sukurti naująją pasaulėtvarką, kuri remtųsi taikiu socialistinės ir kapitalistinės sistemos koegzistavimo principu. Ši daugiavariantinė sistema, anot A. Štromo, jau anksčiau natūraliai buvo priimta daugelio Vakarų analitikų, laikusių ją nuolatine ir nekintama⁶. Vieni manė, kad komunizmas tėra specifinė

³ A. Štromas, *The Future World Order and the Right of Nations to Self-Determination and Sovereignty*, *International Journal on World Peace*, vol. VII, no. 1, p. 23, LII, f. 12, ap. 1-1, b. 441.

⁴ A. Štromas, *Laisvės horizontai*, p. 321.

⁵ A. Štromas, *The Future World Order and the Right of Nations to Self-Determination and Sovereignty*, p. 25.

⁶ Ten pat, 27.

nacionalinė valdymo forma ir ignoravo ideologinę dimensiją, kiti į ją atkreipė dėmesį, tačiau tikėjo komunizmo ilgaamžiškumu ir todėl ieškojo galimybių sistemoms sugyventi. A. Štromas buvo įsitikinęs, kad daugiavariantinė sistema yra arba pasmerkta žlugti, arba būti pakeista tikrai universalia sistema. Autentiška pasaulėtvarkos sistema, anot jo, privalo būti universali, o ne daugiavariantinė⁷.

Tačiau A. Štromo įsivaizduota universali pasaulėtvarka nereiškė, kad pasaulis jos sąlygomis turi tapti ideologiškai vienalytis. Priešingai, ideologiškai vienalytė pasaulėtvarka įkūnytų aukščiausio laipsnio priespaudą, sukeltų itin aštrius konfliktus ir atvestų pasaulį prie sprogo ribos, nesvarbu ar ji remtųsi komunizmo, fašizmo, teokratine ar kita ideologija⁸.

Anot A. Štromo, neegzistuoja toks dalykas kaip universali ideologija, galinti suvienyti visus žmones ir atliepti jų rūpesčius⁹. Žmonija iš prigimties yra ideologiškai heterogeniška, todėl jai reikalingos visuomeninės - politinės struktūros, galinčios kiek įmanoma pilniau įgyvendinti jos prigimtinių heterogeniškumą. Tačiau jis tikėjo, kad egzistuoja viena universali ideologija, atitinkanti žmogaus prigimtį ir todėl sugebanti pagrįsti visuomenines – politines struktūras, praktiškai įgyvendinančias žmonijos heterogeniškumą. Tai - žmogaus teisių ideologija. Tolerancija tampa žodžiu – nuoroda į šios ideologijos unikalumą ta prasme, kad ji veikia ne atskirdama kitas ideologijas, tačiau jas visas pritaikydama visuomenėje. Tautos, kurios politiškai organizavosi pagal žmogaus teisių principus, pačia savo esme yra pliuralistinės ir, vadinasi, atsparios smaugiančiam ideologiniam suvienodinimui, kuris būdingas bet kuriam kitam ideologiškam homogeniškumui. Užmegzdamos tarpusavio ryšius su kitomis tautomis, šios tautos natūraliai išplečia į tarptautinę sferą principus, kuriais pačios yra grįstos, ir tuo padeda sukurti patikimą universalų pamatą naujai funkcionaliai pasaulėtvarkos sistemai. Maksimaliai lygios teisės visiems individams ir jų laisvai suburtoms asociacijoms – visoms tautybėms, religijoms, kultūroms ir rasėms; visuomeniniu konsensu pagrįstos vyriausybės – tokios tad pamatinės idėjos, kurios iš jų sklinda ir palyginti lengvai prigyja globaliniu mastu.

Pasak A. Štromo, iš to išeina, kad gebančios funkcionuoti pasaulėtvarkos sistemos universaliu pamatu negali būti nei pragmatiškais sumetimais toleruojamas ideologinis daugiavariantiškumas, nei bet koks ideologinis homogeniškumas¹⁰. Vienintelis universalus pamatas, atitinkantis tokią pasaulėžiūrą, tėra visoms joje dalyvaujančioms valstybėms bendra liberali demokratinė santvarka.

Pirmasis šią idėją suformulavo Immanuelis Kantas 1795 metais savo esė *Į amžinąją taiką*. Anot Kanto, pirmasis amžinąją taiką galutinai apibrėžiantis straipsnis, klojās kertinį funkcionalios

---

⁷ A. Štromas, *The Future World Order and the Right of Nations to Self-Determination and Sovereignty*, p. 29.

⁸ A. Štromas, *Laisvės horizontai*, p. 321.

⁹ A. Štromas, *The Future World Order and the Right of Nations to Self-Determination and Sovereignty*, p. 29.

¹⁰ Ten pat, p. 30.

bei taikios pasaulėtvarkos pamatą, skelbs, jog kiekvienos stojančios į amžinosios taikos tikslais pagrįstą pasaulėtvarką valstybės konstitucija turi būti respublikinė. Respublikinę konstituciją Kantas apibrėžia kaip tokia, kuri „pirma, ... atitinka visuomenės narių (kaip žmonių) *laisvės* principus, antra, ... atitinka jų (kaip valdinių) *priklausomybės* nuo vienos bendros įstatymų sistemos principus, ir trečia, ... atitinka visų jų (kaip piliečių) *lygybės* dėsnį.“ Tik tada, kai visos valstybės taps tokiomis respublikomis, bus galima kilti į kitą pakopą ir susitarti dėl antrojo amžinąją taiką apibrėžiančio straipsnio, įsteigiančio laisvų valstybių federaciją (*foedus pacificum*). Kantas įsakmiai pabrėžia, kad šioji federacija turinti būti „tautų federacija, bet jokių būdu ne valstybė, susidedanti iš tautų“¹¹.

Galbūt todėl A. Štomas abejoja, ar daugiatautės nacionalinės valstybės išvis gali būti iki galo liberalios demokratijos, nes jose dominuojanti tauta tos pačios valstybės tautinių mažumų atžvilgiu neišvengiamai save konstituoja kaip pastovią ir nekintamą valdančią daugumą, valstybės demokratines institucijas naudojančią, kaip šios tautinės daugumos diktatūros instrumentą. Todėl tik pavienė tauta, A. Štomo manymu, yra tasai vienetas, kuris pajėgia natūraliai sukurti tikrą liberalią demokratinę tvarką¹². Būdama organiškai sutelkta žmonių vienuma, tauta savo duotoje vienybėje sieks kiek įmanoma plačiau aprėpti bei leisti kuo plačiau išreikšti joje egzistuojančių grupių interesų įvairovę, taip pat ir imliausią idėjų bei programų spektrą, skirtą kiekviename jo ruože optimaliam nacionalinio intereso gynimui bei stiprinimui. Dėl tų pačių priežasčių, A. Štomo manymu, tik vienatautė valstybė gali suteikti maksimalias teises savo tautinėms mažumoms, t. y. kitataučiams, kurių pagrindinis tautos kamienas yra už tos valstybės teritorijos ribų ir kurie todėl nereikia pretenzijų į jokią tos valstybės teritorijos dalį kaip į jiems priklausančią¹³. Iš viso to išeina, kad tauta pačia savo prigimtimi yra liberali demokratinė formacija; tuo tarpu net ir pačios demokratiškiausios savo santvarkos prasme daugiatautės valstybės į jų sudėtį inkorporuotoms teritorinėms tautoms esti engiantys ir diktatoriški režimai¹⁴.

Su komunizmo griūtimi ir palaiptais naujos liberalios demokratinės pasaulėtvarkos sistemos konsolidacija, nevalstybinių tautų ir tautinių mažumų problema žengia į tarptautinės politikos centrą. Tam, kad išspręsti šią problemą teisingai ir užtikrinti tvarią taiką, tautų apsisprendimo ir suverenumo principas turi būti įtvirtintas kaip pagrindinė naujai besiformuojančios liberalios demokratinės pasaulėtvarkos dalis. Šis principas turėtų būti keliamas aukščiau už suverenių valstybių teritorinį integralumą ir sienų neliečiamumą. Teisingas ir teisiškai pagrįstas šio principo įgyvendinimas neišvengiamai vestų prie daugiataučių ir heterogeniškų valstybių suskaldymo, nelaukiant natūralios jų dezintegracijos, taip pat prie dirbtinai padalintų tos pačios tautos valstybių sujungimo, bei tokio sienų pergrupavimo, kuris leistų tautoms, gyvenančioms

¹¹ A. Štomas, *The Future World Order and the Right of Nations to Self-Determination and Sovereignty*, p. 30

¹² A. Štomas, *Laisvės horizontai*, p. 331.

¹³ Ten pat.

¹⁴ Ten pat, p. 332.

keliose valstybėse, suformuoti savo suverenų valstybingumą. Kad ir kaip valstybės priešintusi tokiam procesui, jis vis tiek galiausiai įvyks, anot A. Štromo, nes vienintele alternatyva tam galėtų būti tik visiška nevalstybinių tautų asimiliacija arba prievartinis išnaikinimas, kas šiandieniniame pasaulyje tampa vis mažiau ir mažiau realu¹⁵.

Globalinės raidos dialektika lemia, kad kuo labiau pasaulis integruojasi, tuo daugiau veikimo laisvės įgauna mažosios valstybės, todėl nepaisant to, kad jos dažnai kaltinamos supernacionalizmu, iš tikrųjų jos yra aistringiausios globalinės ir regioninės integracijos užtarėjos. Jų nacionalizmas natūraliai virsta supranacionaliniu, globaliai orientuotu. Mažoms, ir dėl to nesaugioms, bei nevalstybinėms tautoms globaliai integruotas pasaulis yra organiškai patraukliausia ir trokštamiausia terpė.¹⁶

A. Štromas suvokė, kad tautos negalėtų visiškai išsidalyti į etniškai homogeniškas valstybes, nes visada liks mišrių teritorijų, dėl kurių gali kilti konfliktai. Todėl jis siūlo susitarti dėl tarptautinių teisingumo principų, kuriais remiantis minėti konfliktai galėtų būti išspręsti. Pirmas ir pats svarbiausias turėtų būti demografinis principas, esantis aukščiau istorinių pretenzijų. Išimtimi taptų tik tie atvejai, kuomet tauta dėl istorinės raidos tapo mažuma savo istorinėje tėvynėje. Kita išimtimi turėtų būti taikoma toms specifinėms vietoms, be kurių tauta nustotų savo vientisumo ir autentiškos tapatybės. Visų pirma tai pasakytina apie istorines tautų sostines. Anot A. Štromo, su šiomis dvejomis fundamentaliomis išimtimis demografinis principas galėtų būti taikomas neišspręstuose šalių ginčuose griežtai ir beveik tiksliai¹⁷.

2. Lietuva ir Rusija A. Štromo galvoje

Turėdami omeny aukščiau išdėstytą A. Štromo naujosios pasaulėtvarkos viziją, toliau nagrinėsime, kaip jis įsivaizdavo Lietuvą ir jos santykius su kaimynais, visų pirma su Rusija.

A. Štromas, įsijungęs į Sovietų Sąjungos disidentų veiklą, užmezgė pažintis su iškiliais komunizmui oponuojančiais rusų mąstytojais, bei turėjo sąlygas susipažinti su jų alternatyviais Rusijos be komunizmo scenarijais. Galbūt tai sąlygojo jo įsitikinimą, kad Sovietų Sąjungai žlugus jos vietoje nebūtinai atsirastų neofašistinė Rusija, būsianti daug šiurkštesnė, sunkiau suvaldoma, todėl labiau pavojinga ir sunkiau sugyvenama nei sovietinė jos pirmtakė. Anot A. Štromo, kalbant apie politines permainas Rusijoje, tikroji problema nėra susijusi su transformacija iš diktatūros į demokratiją, bet iš globaliai orientuotos, ideokratinės ir teleokratinės komunistų klikos valdomos valstybės į nacionalinę valdžios sistemą, galinčią kurį laiką išlikti autoritarine, tačiau pakreipsiančią

---

¹⁵ A. Štromas, *Universalism, Nationalism and the Prospects for a Harmonious World Order*, p. 13, LII, f. 12, ap. 1-1, b. 358.

¹⁶ Ten pat, p. 14.

¹⁷ Ten pat, p. 16.

šalies politiką į daugiausiai pragmatiškai orientuotų nacionalinių interesų gynybą ir propagavimą¹⁸. Labai tikėtina, anot A. Štromo, kad, pavyzdžiui, vietoje sovietų komunistinio režimo iškiltų autoritarinė Rusijos nacionalinė vyriausybė, kurios vienas iš pirmųjų uždavinių būtų 70 – ies metų konfrontacijos, pridengtos klasių kovos vardu, su Vakarais užbaigimas¹⁹. Tik harmoningi ir grįsti bendradarbiavimu Rusijos santykiai su Vakarais padėtų ilgam laikui užtikrinti jos sienų saugumą ir įtvirtintų jos, kaip dominuojančios regioninės galios, padėtį. Tuo pačiu, Rusijai atsisakant komunizmo ir susitaikant su Vakarais, faktas, kad sovietų valdomos ne rusų tautos atgaus teisę pasirinkti ir formuoti sociopolitines ir ekonomines sistemas, bei taps arba visiškai suverenios, arba tikrai autonomiškos, jokiais būdais nepažeis Rusijos nacionalinių interesų. Naujomis taikiomis aplinkybėmis nebebus Vakarų antirusiškų ir sovietų antivakarietiškų stovyklų, todėl artimiausios Rusijos kaimynės išliks natūraliai prižištos prie Rusijos, kaip Lotynų Amerika – prie JAV, o išliekančias tarpusavio įtampas ir įtarimus laipsniškai pakeis abipusiai ekonominiai interesai ir regioninė kooperacija²⁰.

A. Štromas tikėjo, kad rusų nacionalizmas pasižymės pragmatizmu. Pirmiausiai dėl to, kad jį atstovauja daugiausiai technokratai, esantys praktinio racionalaus mąstymo žmonės, kurių pagrindinis rūpestis – liaudies ūkio racionalizavimas, jo našumo kėlimas, praktinių tautos interesų apsauga ir vystymas. Kitas rusiškojo nacionalizmo bruožas, anot A. Štromo, yra gynybinis, o ne ekspansinis pobūdis, pirmiausiai sąlygotas demografinių procesų Sovietų Sąjungoje rusų tautos nenaudai. Dėl šių priežasčių jis manė, kad Lietuvos ateičiai rusu nacionalizmo stiprėjimas turėsiantis didelį teigiamą poveikį, jei bus sugebėta tuo tinkamai pasinaudoti²¹.

A. Štromas išėivijos lietuvius ragino ruošti Lietuvos nepriklausomybei nedelsiant ir kurti nepriklausomybės programas. Jose, tarp kitų dalykų, siūlė atsižvelgti į Rusijos gyvybinius interesus (tokius kaip išėjimas į Baltijos jūros uostus, ekonominiai saitai, turizmas ir pan.) ir juos pripažinti, taip pat vengti antagonizmo Rusijos atžvilgiu, galinčio būti Lietuvai pražūtingu, bei siekti tinkamai sutvarkyti kooperatinius santykius, kurie būtų naudingi tiek ūkiškai, tiek ir politiškai. Tačiau A. Štromas neatmetė galimybės, kad Rusijoje gali pasireikšti ir imperialistinės tendencijos, su kuriomis ragino kovoti visais prieinamais idėjiniais ir politiniais būdais nesutaikomai ir nuolatos, siekti sąjungos bei tarpusavio supratimo su pagrindinėmis rusiškojo nacionalizmo jėgomis, ieškoti sąjungininkų visame pasaulyje, bet pirmiausiai tarp pačių anti-imperiškai nusiteikusių rusų. Anot A. Štromo, būtina siekti, kad judėjimas už Lietuvos nepriklausomybę virstų tiek tarptautiniu, tiek ir betarpiškai rusišku judėjimu²².

¹⁸ A. Štromas, Dissent, Nationalism and Soviet Future, *Studies in Comparative Communism*, t. XX, 1987, p. 278, LII, f. 12, ap. 1-1, b.23139.

¹⁹ A. Štromas, Dissent, Nationalism and Soviet Future, p. 279.

²⁰ Ten pat.

²¹ A. Štromas, *Laisvės horizontai*, p. 45.

²² Ten pat, p. 46.

A. Štomas tuo pačiu pripažino, kad nėra linkęs idealizuoti būsimos nacionalistinės Rusijos ar neįvertinti jos galimo pavojaus Lietuvai. Tačiau atmetė ir prielaidas, kad rusiškasis imperializmas esąs nekintamas dydis. Jis buvo įsitikinęs, kad rusų plačiojoje visuomenėje vyrauja pagarba Baltijos šalių tautoms, jų aspiracijos į nepriklausomybę nekeliančios abejonių ir yra visiems suprantamos, todėl esą svarbu nereikalingu antagonizmu nenuiteikti neigiamai prieš save viešosios rusų opinijos²³.

Tai, kas jau pasakyta, leidžia suprasti, kodėl A. Štomas tikėjo, kad Lietuvos nepriklausomybė galėjo būti pasiekta per Sovietų Sąjungos demokratizaciją. Jis apgailestavo, kad Lietuva pasirinko atvirkštinį kelią, t. y. per nepriklausomybę į demokratiją, bei atsisakė galimybės duoti toną SSRS demokratizavimo procesui, ir kartu su kitomis Baltijos šalimis neprisiėmė jame pionierių vaidmens. Anot A. Štomo, tai galiausiai lėmė konservatyviųjų jėgų Sovietų Sąjungoje suaktyvėjimą, bei demokratiųjų jėgų susiskaldymą kovoje prieš totalitarizmą. Jis buvo įsitikinęs, kad nesvarbu, kaip žiūrima į klausimą, ar Lietuva priverstinai, ar nepriverstinai buvo įjungta į SSRS sudėtį, faktas, kad ji joje buvo, ir aišku, kad reali nepriklausomybė ir laisvė nebus pasiekta tol, kol Rusijoje neįsitvirtins demokratija. Lietuva pasitraukimu iš SSRS valdžios struktūrų, anot A. Štomo, ne tik sustabdė demokratiškus procesus tos šalies mastu, bet ir pakenkė sau²⁴.

Šiandien jau nebeįmanoma pasakyti, ar A. Štomo siūlytas kelias į laisvę buvo teisingesnis, nei tas, kuriuo Lietuva ėjo, taip pat sudėtinga įvertinti ir Baltijos šalių pasirinkto būdo siekti nepriklausomybės įtaką Rusijos raidai. Tačiau nuo 1992 metų pabaigos, anot A. Štomo, Rusija ėmė daryti viską, kad tik įbaugintų posovietines respublikas ir net Lenkiją bei primestų joms savo diktatą. Posovietinė Rusija, anot jo, beveik instinktyviai išsikėlė uždavinį susigražinti buvusią galią ir prestižą, kas palaiapsniui užgožė kitus jos uždavinius transformacijos kelyje iš komunizmo bei virto valstybės politiką diktuojančiu imperialistiniu sindromu²⁵.

A. Štomas ir toliau laikėsi nuoseklios pažiūros, kad Rusijai demokratizuotis padėtų tik virtimas tautine valstybe. Šiam tikslui pasiekti pirmiausiai reikėtų peržiūrėti jos santykius su ne rusų tautomis ir įsteigti lygiomis teisėmis grįstą federacinę valstybę. NATO plėtra iki vakarinių Rusijos sienų, anot A. Štomo, galėtų turėti lemiamą įtaką padedant šaliai siekti šių tikslų, nes nebeliktų erdvės ekspansijai ta kryptimi, ir Rusijai tektų rimtai peržiūrėti savo valstybingumo esmę. NATO buvimas šalia Rusijos ir parodymas, kad ji nekelia jokios grėsmės, galėtų tapti svarbiu stimulu Rusijos demokratinėms permainoms. Anot A. Štomo, NATO plėtra į Rytus suveiktų ne tik Vidurio ir Rytų Europos saugumo naudai, bet ilgesniuoju laikotarpiu pasitarnautų ir Rusijos nacionaliniams interesams²⁶.

---

²³ A. Štomas, *Laisvės horizontai*, p. 275.

²⁴ Ten pat, p. 402.

²⁵ A. Štomas, *To Expand Beside Enlargement: A Few Thoughts on Preserving NATO's Original Identity Without Hindering Its Transformation into a Euro-Atlantic Collective Security System*, p. 12, LII, f. 12, ap. 1-1, b. 426.

²⁶ Ten pat, p. 14.

3. Lietuva ir Vakarai A. Štromo galvojimuose

Analizuodamas lietuvių politinę sąmonę sovietmečiu, A. Štromas ją suskirsto į dvi dimensijas: teleologinę ir praktišką pragmatinę. Teleologinę politinę sąmonę jis apibrėžia kaip tikruosius žmonių politinius tikslus ir idealus nepriklausomai nuo to, kiek šie tikslai ar idealai yra realistiškai įgyvendinami. A. Štromas daro išvadą, kad Baltijos šalių tautų teleologinė politinė sąmonė yra vienalytė ir visuotinė, bei gali būti apibrėžta penkiais pagrindiniais bruožais. Viename iš jų jis įvardija siekius „*sukurti ir stiprinti tiesioginius, glaudžius ir pastovius politinius, ekonominius, kultūrinius bei asmeninius ryšius su Vakarų pasauliu, pašalinti visus apribojimus kelionėms į užsienį, palaipsniui integruoti Pabaltijo valstybes į Vakarų pasaulio valstybių bendruomenę*“²⁷. Šie siekiai nulemti, anot A. Štromo, bendrų vakarėjimo tendencijų visoje Rytų Europoje, žmonių troškimo pabėgti iš sovietinio narvo, bei instinktyvaus susirūpinimo, kad Lietuva kiek galima toliau atitrūktų nuo Rusijos, nuo visiškos priklausomybės nuo jos, nuo jos įtakos, galybės, rinkų, žaliavų ir t. t.²⁸ Tikėta, kad bus įmanoma pasiekti tam tikrą balansą ir išsivaduoti iš vienašališkos orientacijos į Rytus, tuo sucementuojant ir savo faktiškos nepriklausomybės pagrindus. A. Štromas siūlė lietuvių teologinės politinės sąmonės bruožus panaudoti kaip tam tikrus orientyrus nepriklausomybės programose, o konkretesnius klausimus palikti demokratiškai išrinktam steigiamajam seimui. Todėl įvairius ateities sprendimus dėl būsimų tarpvalstybinių sąjungų, pavyzdžiui, Baltijos šalių federacijos, Rytų Europos tautų bendruomenės, Vakarų Europos bendrosios rinkos organizacijos ir kitų derėtų palikti ateičiai. A. Štromas ragino nepriklausomybės programose neminėti tarp išėivijos populiarių idėjų, tokių, kaip „satelizacija“, „susuominimas“, ar „suaustrinimas“, nes šios idėjos paremtos klaidinga prielaida, kad kas beįvyktų Sovietų Sąjungoje, Rusija vis tiek liks agresyvi valstybė, nuo kurios imperialistinių užmačių Baltijos šalys galės apsisaugoti arba įstodamos į rusų nepalaužiamas antirusiškas sąjungas, arba likdamos viena ar kita forma pavaldžios jai²⁹.

Rytų Europos federacijos klausimu A. Štromas pasisakė dar 1976 metais, kuomet teigė, kad apie tai kalbėti yra per anksti. Jis pripažino visų socialistinio lagerio tautų siekį atitrūkti kaip galima toliau nuo Rusijos, įsitvirtinti nepriklausomoje padėtyje ir rasti organiškus santykius su Vakarų pasauliu, tačiau federaciniai ryšiai tarp šių tautų be Rusijos, anot A. Štromo, pastarajai busią nepriimtini, nes ne be pagrindo ji matys juose organizuotą antirusišką jėgą. Federaciją (Vakarų Europos pavyzdžiu), įjungianti ir Rusiją, galėtų atsirasti antrame etape, kai politiniai ir ekonominiai sunkumai kelyje į kiekvienos valstybės integraciją su Vakarais privers šalis kooperuotis tarpusavyje (organiškais pagrindais) ir ieškoti bendrų kelių, tą integraciją skatinančių³⁰. A. Štromas taip pat

²⁷ A. Štromas, *Laisvės horizontai*, p. 92.

²⁸ Ten pat, p. 242.

²⁹ Ten pat, p. 101.

³⁰ Ten pat, p. 275.

atkreipia dėmesį, kad bendras tikslas atsiplėšti nuo Rusijos pakeitė lietuvių požiūrį į kaimynines tautas, pirmiausiai į lenkus, leido pamiršti senas skriaudas bei nesutarimus. Jis pastebi, kad daugelis lietuvių inteligentų žiūri į glaudžią sąjungą su Lenkija kaip į pirmą žingsnį sustiprinti Lietuvos nepriklausomybę nuo Rusijos, bei galvoja, kad su labiau suvakarėjusios Lenkijos pagalba bus lengviau negu vienai pačiai nustatyti savo tarptautinių santykių su Vakarų pasaulio valstybėmis sistemą.³¹

Viename iš interviu 1990 metais A. Štromas paklaustas ar Lietuvos noras grįžti į Europą yra kartu ir noras sugrįžti į krikščionišką Europą, atsakė, kad Lietuva pirmiausiai siekianti ištrūkti iš Rusijos imperijos glėbio, ir nėra taip svarbu, kur ji iš to ištrūks. Jis teigė, kad Lietuvoje Europa yra idealizuojama, ši sąvoka naudojama kaip gėrio sąvokos pakaitalas, ir siejama su vieta, kur gera, ramu, civilizuota, kur žmonės gyvena kultūringai ir pasiturimai, o tai tiesiog liudija žmonių norą grįžti į gerą, normalų gyvenimą, kurį mums simbolizuoja Europa³². Anot A. Štromo, Lietuva turėtų užsibrėžti ambicingus kultūrinius ir kūrybinius planus, nustoti laikyti save maža provincine tauta, kurios uždavinys sekti kitų didesnių ir labiau patyrusių, labiau išprususių tautų pavyzdžiu. Lietuva daugeliu atvejų galėtų, jo manymu, tapti pasaulio pioniere, o ne paprasta imitatore³³.

A. Štromas nepriklausomą Lietuvą įsivaizdavo ne tik pliuralistinę ir demokratišką, ne tik sugebančią užmegzti glaudžiu bendradarbiavimu ir savitarpio pagalba pagrįstus santykius su visais savo kaimynais, bet ir išmintingą, ambicingai mąstančią globalinėmis kategorijomis ir kūrybiškai besireiškiančią pasaulinėje arenoje. Jis norėjo ne tik Lietuvos, kaip lygiateisės Europos tautų bendrijos narės, turinčios skardų ir laisvą balsą tarptautiniuose forumuose, tačiau drįso svajoti apie Lietuvą, galinčią pasiūlyti naujus pasaulėtvarkos planus, kurių realizavimo pioniere pati taptų, apie Lietuvą aktyviai dalyvaujančią vykstančių pasaulinių konfliktų taikiuose sureguliuojimuose, siūlančią iniciatyvas ekologinės apsaugos bei kitose globalinio masto srityse. A. Štromas norėjo matyti Lietuvą tapusią tikrai didžiąja pasaulio valstybe, ne karine galybe ar gyventojų skaičiumi, bet savo išmintimi ir dvasios stiprybe, tuo, kas priverstų kitas, daug galingesnes ir skaitlingesnes tautas sekti Lietuvos pavyzdžiu, skaitytis su jos pasiūlymais. Ir nesvarbu su kokia konkurencija į šią pasaulio didybę, anot A. Štromo, Lietuva besusidurtų, ji privalo į tokias rungtynes įsijungti, nes nedalyvaudama jose, ji negalės panaudoti savo kūrybinio potencialo, pasmerks savo vaikus nuobodžiam pasaulio provincijos gyvenimui ir, kas svarbiausia, niekada galutinai neįveiks to įsisėnėjusio mažos tautos kompleksų, kuris ją taip dažnai smukdė ir demoralizavo³⁴.

---

³¹ A. Štromas, *Laisvės horizontai*, p. 242.

³² Ten pat, p. 574.

³³ Ten pat.

³⁴ Ten pat, p. 548.

IŠVADOS

1. A. Štromo nuomone vyraujanti daugiavariantinė pasaulėtvarkos sistema yra arba pasmerkta žlugti, arba būti pakeista tikrai universalia sistema, kuri būtų paremta žmogaus teisių ideologija. Vienintelis universalus tokios sistemos pamatas galėtų būti pavienių tautų kuriama liberali demokratinė santvarka. Tautų apsisprendimo ir suverenumo principas turi būti įtvirtintas kaip pagrindinė naujai besiformuojančios liberalios demokratinės pasaulėtvarkos dalis.
2. Anot A. Štromo, pagrindinė politinių permainų Rusijoje problema yra transformacija iš globaliai orientuotos, ideokratinės ir teleokratinės komunistų klikos valdomos valstybės į nacionalinę valdžios sistemą. Jis laikėsi pažiūros, kad Rusijai demokratizuotis padėtų tik virtimas tautine valstybe. Su Rusijoje pasireiškiančiomis imperialistinėmis tendencijomis ragino kovoti visais įmanomais idėjiniais ir politiniais būdais, siekiant sąjungos bei tarpusavio supratimo su pagrindinėm rusiškojo nacionalizmo jėgomis, ieškant sąjungininkų visame pasaulyje, bet pirmiausiai tarp pačių anti-imperiškai nusiteikusių rusų. A. Štromo nuomone, rusiškas nacionalizmas yra pragmatiško ir gynybinio pobūdžio, bei nėra priešiškas Lietuvos atžvilgiu.
3. A. Štromas nepriklausomą Lietuvą įsivaizdavo kaip pliuralistinę ir demokratišką, lygiateisę Europos šalių bendruomenės narę, kūrybiškai besireiškiančią pasaulyje bei mąstančią globalinėmis kategorijomis. A. Štromas tikėjo, kad Lietuva gali tapti naujų pasaulėtvarkos planų iniciatore, aktyviai dalyvauti globalinių problemų sprendime.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. Archyviniai šaltiniai:

Vytauto Didžiojo universiteto Išeivijos studijų centro archyvas (VDU ISC):

Aleksandro Štromo fondas (F. 12):

F. 12, Ap. 1-1, B. 441; F. 12, Ap. 1-1, B. 358; F. 12, Ap. 1-1, B. 358; F. 12, Ap. 1-1, B. 426.

2. Publikuoti šaltiniai:

A. Štromas, *Laisvės horizontai*, Vilnius, 2001.